

Andrzej Karpiński, Elżbieta Nowosielska, *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2021, ss. 533, ISBN 978-8-323-54370-1.

Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog, red. Andrzej Karpiński, współpraca Emil Kalinowski, Elżbieta Nowosielska, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2020, ss. 333, ISBN 978-8-323-54338-1.

Andrzej Karpiński wraz z zespołem współpracowników podjął się nader trudnego zadania: wyszukania wszystkich wzmiankowanych w źródłach pożarów, które wybuchły w miastach Rzeczypospolitej w okresie nowożytnym, a następnie ich opracowania pod kątem przyczyn, przebiegu i następstw. Powstała praca interdyscyplinarna, odnosząca się m.in. do historii budownictwa, demografii, ekonomii, religii, sztuki i literatury.

W dwuczęściowej monografii składającej się z części opisowej oraz katalogu omówiono m.in. kwestie ochrony przeciwpożarowej miast dawnej Rzeczypospolitej. Do rozdziału o następstwach pożarów warto by dodać ustęp o traumach wywoływanych przez kłęski ognia, które odciskały się na społecznościach miejskich przez całe dziesięciolecie. Przykładem takiego utrwalonego strachu mieszczan przed częstymi pożogami miasta jest Sztum. Długi czas już po ustąpieniu zagrożenia całkowitego zniszczenia miasta przez ogień stosowano się do irracjonalnego zakazu używania w obrębie murów miejskich Sztumu ognia w każdy czwartek przed Zielonymi Świątkami. Zachowanie takie wynikało z tradycji ustnej sztumian, która kazała właśnie w wymienionym dniu, który przypadał w maju bądź w czerwcu, upatrywać wybuchów wszystkich dotychczasowych pożarów i ekstrapolować te wydarzenia w przyszłość¹. Można by też spróbować uzupełnić to bardzo potrzebne opracowanie o aspekty z dziedziny medycyny. Interesującą kwestią wydają się bowiem możliwości i sposoby leczenia oparzeń w okresie nowożytnym i zmiany w tym zakresie.

Zespołowi badawczemu udało się zebrać 4731 informacji o pożarach w okresie od początku XVI w. do 1795 r., czyli do momentu przerwania ciągłości państwowości polskiej, na terenie Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, wyłączając Prusy Książęce, okręg łęborsko-bytowski, Inflanty i Kurlandię, Mołdawię, województwo smoleńskie i czernichowskie oraz pograniczne rejony Śląska. Jest to ogrom materiału, który musiał zostać poddany krytyce naukowej, a potem syntezie. W związku z tym została przeprowadzona bardzo szeroka kwerenda obejmująca akta z kilkunastu polskich,

¹ Wojciech SZRAMOWSKI, *Pożary w Sztumie do 1772 r.* [in:] *50 lat Zawodowej Straży Pożarnej w Sztumie 1966–2016*, red. Wojciech SZRAMOWSKI, Krystian ZDZIENICKI, Adam LUBOCKI, Malbork 2016, s. 10, 12 (z informacją zawartą w tych przekazach nie zgadza się przypadek pożaru Sztumu z 1547 r., który wybuchł we wrześniu).

litewskich i ukraińskich archiwów. Monografia zawiera liczne tabelaryczne zestawienia pożarów, które ułatwiają śledzenie tekstu monografii, a także indeksy miejscowości i rejonów geograficznych oraz rzeczowy. Idealnie byłoby, gdyby w części monograficznej znalazł się jeszcze indeks osobowy.

W partii zawierającej katalog zastosowano układ według podziału administracyjnego Rzeczypospolitej polsko-litewskiej. Brakuje tu tylko indeksu miejscowości. Nie udało się uniknąć pewnych błędów. Administracyjnie województwo brzeskokujawskie, inowrocławskie i ziemia dobrzyńska należało do Wielkopolski, a powodów zestawienia informacji o pożarach w wymienionych województwach współ z województwami znajdującymi się w Prusach Królewskich nigdzie w tej dwutomowej publikacji nie wyjaśniono². Debrzno³ i Frydląd Pruski⁴ to jest jedno i to samo miasto (przy czym aktualna jest pierwsza z nazw), które jednak w spisie zostały umieszczone jedno pod drugim i których daty roczne pożarów się powielają. Radzyń ulokowano w województwie pomorskim, choć był położony w województwie chełmińskim⁵. Złotów (niem. Flatow), oprócz prawidłowego usytuowania w województwie kaliskim, umieszczono po raz drugi jako Złotowo w województwie pomorskim⁶. Podobna sytuacja ma miejsce z miasteczkiem Łądy (Łądek), które nie było położone w województwie chełmińskim, a w kaliskim⁷. Drahim w dawnym województwie poznańskim, Pokrzywno usytuowane w województwie chełmińskim i Borzechowo w województwie pomorskim wymienione w części katalogowej recenzowanej pracy nigdy nie były miastami⁸. Natomiast Pelplin prawa miejskie otrzymał dopiero w okresie międzywojennym⁹. Nitych to obecnie Nowy Staw, a Ządzbork to Mrągowo, których próżno w formie współczesnej szukać w indeksie¹⁰.

---

² *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, red. Andrzej KARPIŃSKI, współpraca Emil KALINOWSKI, Elżbieta NOWOSIELSKA, Warszawa 2020, s. 242–251 (województwa kujawskie usytuowano w spisie między województwami Prus Królewskich a Warmią).

³ *Ibid.*, s. 230.

⁴ *Ibid.*, s. 231.

⁵ *Ibid.*, s. 233.

⁶ *Ibid.*, s. 51, 235.

⁷ *Ibid.*, s. 42, 237.

⁸ *Ibid.*, s. 17, 229, 238 (dla przypomnienia przypadki pożarów zostały zawężone do miast). *Czaplinek i starostwo drahimskie. Zarys dziejów*, red. Eugeniusz BUCZAK, Katarzyna PRZEWORSKA, Koszalin–Czaplinek 1985, s. 36.

⁹ *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, s. 233.

¹⁰ *Ibid.*, s. 241, 255. Niewymienione kolejne pomyłki oraz uzupełnienia, zwłaszcza dla terenu Wielkopolski, zawarte w katalogowej części recenzowanej publikacji można znaleźć w recenzjach Tomasza Jurka oraz Jakuba i Jerzego Łojków, zob. Tomasz JUREK, [rec.] *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, red. Andrzej KARPIŃSKI, Emil KALINOWSKI, Elżbieta NOWOSIELSKA, *Roczniki Historyczne*, t. 86: 2020, s. 327–329; Jakub ŁOJKO, Jerzy ŁOJKO, *Rzecz o pożarach w miastach wielkopolskich. Na marginesie pracy Andrzeja Karpińskiego pt. Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe.hnn Katalog*, s. 13–65, *Przegląd Archiwalno-Historyczny*, t. 9: 2022, s. 99–327, DOI: <https://doi.org/10.4467/2391-890XPAH.22.015.17227>.

Ponadto w bibliografii obu części recenzowanej publikacji nie wyszczególniono zespołów z Archiwum Państwowego w Gdańsku i Toruniu. W takim przypadku recenzentowi trudno się odnieść do zakresu kwerendy, skoro autorzy nie podali, do jakich konkretnie jednostek archiwalnych sięgnęli. Trzeba wskazać pewne niewykorzystane w opracowaniu archiwalia z obu przywołanych archiwów. Zespół akt „Recesy zjazdów hanzeatyckich i sejmików pruskich”, przechowywany w Archiwum Państwowym w Toruniu, zawiera wiele bliższych informacji o przyczynach, przebiegu i skutkach pożarów m.in. Dzierzgonia w 1730 r.¹¹ Z kolei w archiwum gdańskim znajduje się zespół „Missiva”, zawierający korespondencję z Gdańska, nierzadko dotyczącą sprawców podpaień, które wystąpiły w miastach Prus Królewskich. Sprawcy podpaień i innych przestępstw dokonywanych w ośrodkach miejskich Prus Królewskich dość często uciekali do najludniejszego wówczas w tym regionie Gdańska, gdzie najłatwiej było się im ukryć¹². Przykładem takiej sprawy jest korespondencja miasta Gdańska z lat 1586–1587, dotycząca oskarżonego o podpalenie Nowego Stawu w 1586 r., która nie została wykorzystana w omawianej publikacji¹³. Warto także przeprowadzić kwerendę zespołu archiwalnego „Recesy Stanów Prus Królewskich”, również przechowywanego w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Akta często zawierają informacje o allewiacjach i prośbach o zwolnienia podatkowe pogorzałych miast pruskich poddanych władzy polskich królów.

Praca *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe* zawiera obszerną bibliografię źródeł drukowanych i literatury. Niemniej dla terenu Prus Królewskich, Warmii i Wielkopolski w recenzowanym opracowaniu nie wykorzystano publikacji *Deutsches Städtebuch*¹⁴, która zawiera bardzo dużo informacji o pożarach na powyższym obszarze. Próżno szukać w bibliografii syntezy Marii Boguckiej i Henryka Samsonowicza, dotyczącej dziejów miast Rzeczypospolitej do 1772 r., która przynosi jedno uzupełnienie¹⁵. Dwie wymienione pozycje oraz wzmianki z zespołu archiwalnego „Recesy zjazdów hanzeatyckich i sejmików pruskich” (Archiwum Państwowe w Toruniu) przyniosą ustalenia dla ponad 50 pożarów nieuwzględnionych w dwutomowej publikacji¹⁶. Poniżej zostaną wymienione pożary, które stanowią uzupełnienia części katalogowej recenzowanej pracy dla miast z terenu Wielkopolski, Prus Królewskich i Warmii. Dla dawnego województwa

¹¹ Archiwum Państwowe w Toruniu, kat. II, dz. VII, sygn. 48, k. 98r–99r. (Suplika miasta Dzierzgonia na sejmik z prośbą o allewiację zawiera m.in. informację, w jakich godzinach ogień trawił miasto).

¹² Wojciech SZRAMOWSKI, *Dzieje miasta Sztumu w latach 1416–1772*, Toruń 2011, s. 100.

¹³ Archiwum Państwowe w Gdańsku, Akta miasta Gdańska, Missiva, sygn. 300.27/41, k. 344v–345r, 371r–372 r.

¹⁴ *Deutsches Städtebuch. Handbuch städtischer Geschichte*, Bd. 1: *Nordostdeutschland*, hrsg. v. Erich KEYSER, Stuttgart 1939.

¹⁵ Nie wspomniano bowiem o pożarze Poznania w 1572 r., a informacje na ten temat pojawiają się w monografii M. Boguckiej i H. Samsonowicza, Maria BOGUCKA, Henryk SAMSONOWICZ, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Wrocław 1986, s. 533.

¹⁶ *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, s. 8.

poznańskiego nie uwzględniono pożarów, które wybuchły w Czaplinku ok. 1760 r.¹⁷, Człopie w 1791 r.¹⁸, Mirosławcu w 1554 r.¹⁹, Jastrowiu w latach 1604, 1659, 1681, 1712, 1723, 1727, 1734, 1756 i 1764²⁰, Pile w 1670, 1688 i 1781 r.²¹, Poznaniu w 1572 r., Tucznie w 1777 r.²² i Wałczu w 1577 i 1584 r.²³ Dla Złotowa w niegdysiejszym województwie kaliskim wyszczególniono nieznane dotąd w literaturze naukowej pożary w latach 1652, 1700, 1706, 1715, 1717, 1741, 1777 i 1793²⁴. Łącznie dla obszaru Wielkopolski udało się tu ustalić 27 pożarów nieuwzględnionych w recenzowanej publikacji.

Ustalono daty innych jeszcze pożarów dla terytorium Prus Królewskich i Warmii. Przedstawiono je w takiej kolejności, jak zrobiono to w recenzowanej publikacji. W przypadku miast dawnego województwa pomorskiego udało się ustalić nowe pożary w Białym Borze²⁵, Czarnym lub dawniej Hammersztynie²⁶, Człuchowie²⁷, Skarszewie²⁸ i w Tucholi²⁹. Natomiast dla województwa chełmińskiego ustalono daty kolejnych pożarów w Lubawie³⁰ i Radzyniu³¹. Dla województwa malborskiego należałoby poszerzyć syntezę A. Karpińskiego o dodatkowe pożary w Malborku³² i Nowym Stawie³³. Wreszcie dla Warmii odnotowano nowe pożary, które wybuchły w Dobrym Mieście³⁴, Fromborku³⁵, Olsztynie³⁶ i w Mrągowie³⁷ (niegdyś Ządzborku).

Synteza prezentująca pożary nowożytnych miast Rzeczypospolitej jest niewątpliwie publikacją wypełniającą dotkliwą lukę w historiografii dziejów społeczno-gospodarczych Polski. Wymagała wyjątkowo szerokiej kwerendy i dużego nakładu pracy całego zespołu badawczego. Przy opracowywaniu ogromu pozyskanego materiału nie ustrzeżono się błędów. Niemniej po uwzględnieniu wielu poprawek i uzupełnień do kolejnego wydania publikacji, szczególnie o liczne, niepodane przez zespół badawczy

¹⁷ *Deutsches Städtebuch*, Bd. 1, s. 249.

¹⁸ *Ibid.*, s. 228.

¹⁹ *Ibid.*, s. 201.

²⁰ *Ibid.*, s. 183.

²¹ *Ibid.*, s. 230.

²² *Ibid.*, s. 232.

²³ *Ibid.*, s. 155.

²⁴ *Ibid.*, s. 162.

²⁵ *Ibid.*, s. 141 (pożary w 1674 i 1689 r.).

²⁶ *Ibid.*, s. 181 (1624, 1630, 1730 i 1753 r.).

²⁷ Archiwum Państwowe w Toruniu, Kat. II, dz. VII, sygn. 49, k. 22r (być może informacja dotyczy pożaru z 1729 r.).

²⁸ *Ibid.* (pożar przed 1733 r.).

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*

³² *Deutsches Städtebuch*, Bd. 1, s. 81 (pożary w 1623, 1678 i 1753 r.).

³³ *Ibid.*, s. 89 (pożar w 1676 r.).

³⁴ *Ibid.*, s. 58 (pożary w 1716, 1719, 1728, 1733 i 1783 r.).

³⁵ *Ibid.*, s. 50 (pożar przed 1551 r.).

³⁶ *Ibid.*, s. 22 (niepewne datowanie pożaru w 1663 r.).

³⁷ *Ibid.*, s. 108 (odpowiednio w 1568, 1656 i 1698 r.).

pożary dla terenów Wielkopolski, Prus Królewskich i Warmii, mogłaby się ona stać pracą niezbędną, zwłaszcza dla historyków zajmujących się dziejami społeczno-gospodarczymi Polski okresu nowożytnego.

Wojciech Szramowski*

 <https://orcid.org/0000-0002-9234-4403>

BIBLIOGRAFIA

- Bogucka, Maria and Henryk Samsonowicz. *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przed-rozbiorowej*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, 1986.
- Buczak, Eugeniusz and Krystyna Przeworska, eds. *Czaplinek i starostwo drahimskie. Zarys dziejów*. Koszalin, Czaplinek: Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Urząd Miasta i Gminy, 1985.
- Jurek, Tomasz. Review of *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, by Andrzej Karpiński, Emil Kalinowski and Elżbieta Nowosielska. *Roczniki Historyczne* 86 (2020): 327–329.
- Łojko, Jakub and Jerzy Łojko. “Rzecz o pożarach w miastach wielkopolskich. Na marginesie pracy Andrzeja Karpińskiego pt. *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*, s. 13–65”. *Przegląd Archiwalno-Historyczny* 9 (2022): 299–327. <https://doi.org/10.4467/2391-890XPAH.22.015.17227>.
- Karpiński Andrzej and Elżbieta Nowosielska, eds. *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.
- Karpiński Andrzej, Emil Kalinowski and Elżbieta Nowosielska, eds. *Pożary w miastach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku i ich następstwa ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Katalog*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2020.
- Keyser, Erich, ed. *Deutsches Städtebuch. Handbuch städtischer Geschichte*, vol. 1: *Nordostdeutschland*. Stuttgart, Berlin: W.Kohlhammer Verlag, 1939.
- Szramowski, Wojciech. *Dzieje miasta Sztumu w latach 1416–1772*. Toruń: Towarzystwo Naukowe, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011.
- Szramowski, Wojciech. “Pożary w Sztumie do 1772 r.” In *50 lat Zawodowej Straży Pożarnej w Sztumie 1966–2016*, edited by Wojciech Szramowski, Krystian Zdzienicki and Adam Lubocki, 9–12. Malbork: HELDRUK Helena Rąbalska, 2016.

* Biblioteka Uniwersytecka, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

 wsz@umk.pl